

„KI FOGJA ÉJJEL – NAPPAL SIRATNI RÚTSÁGOMAT”

Három erdélyi pasquillus Mihály vajda (1600) és a Gubernium (1691) korából

A gúnyirodalom régebbi műfaj, mint az öt jelölő *pasquillus* szó. A klasszikus irodalomba nyúlnak a gyökerek, gondoljunk Aristophanes, Plautus vagy Juvenalis komédiáira. Ezekben a gúnyos hangú írásokban találhatjuk meg a pasquillusok őseit, melyhez csak egy-két műfajilag önállóító vonás kellett, hogy elnyerje klasszikus, XVI. századi formáját.

Az első neves képviselő egy PASQUINUS nevű római polgár volt, aki egyben névadója is lett az általa teremtett új műfajnak. Közéleti nagyságokat állított pellengérré; főként a hivatásának nem mindig a magaslatán álló pápaság és néhány magasrangú személy adta a tárgyat. Fontos, hogy a közlés, a terjesztés módszerében hozott újítást Pasquinus. „Egy kiásott csonka antik szoborra, majd később (...) egy másikra, az ún. Marforiora ragasztott gúnyírásokban intézték el a kiszemeltek sorsát pro és contra.” (Téglás J. Béla: A történeti pasquillus a magyar irodalomban Szeged, 1928. 8.o.) Az előbbire a támadó, az utóbbira a védelmező írások feleltek. A néven kívül a terjesztési mód még egy újabb vonást is adott, a *párbeszéd*es formát (ld. a közölt pasquillusoknál). „A két szoborra kifüggesztett írások hamarosan alkalmazkodtak a helyzethez és egész szabályosan párbeszédés formában íródtak, mintha a két szobor felelgetett volna egymással.” (Uo. 8.o.)

A pasquillus Itáliában nem volt népszerű a XVIII. századig, de annál kedveltebb és elterjedtebb lett másutt: Angliában, Franciaországban és Németországban, ahol mindenütt hatalmas tömegű irodalmat hozott létre. A pasquillus a XVII. sz. második felére vált kedvelt műfajjá Magyarországon. Elsőrangú propagandaként maga a hatalom is igyekezett saját céljaira felhasználni, de természeténél fogva éppen ő ellene irányult leggyakrabban. Értékes alkotássá csak akkor válhatott, mikor szerzőjének sikerült gúnyolódásait, bírálatait az adott korszak jelentősebb személyiségei ellen lényeges mondanivalóvá emelnie. Mintául legtöbbször német röpirat szolgált, melyet esetünkben szerzője példás igényességgel, ám invenciótlanul követett.¹

Az erdélyi fejedelemség két legnehezebb időszaka – a 15 éves háború és Erdély katonai megszállása – politikai gondolkodásának forrása a három közölt pasquillus. A válságos pillanatok döntései, alternatívái között öröklődő Erdély mozgástere szűkreszabott volt. A cselekvését gátló Habsburg és török érdekek megosztották politikai arculatát. A végsőnek tűnő megoldás 1690-ben nem volt egyszerű, s legfőképpen egyértelmű a fejedelemség politikusai számára. A röpiratokban nyomon követhető különböző frakciók, egymással szembehelyezkedő orientációk rendeződése a két századvég véres eseményeinek hű és pontos lenyomata. Összevetésük fontos az egész politikai struktúra mechanizmusának megértéséhez, hogyan és miért változott meg ez, milyen módon ment végbe a „Metamorphosis Transylvaniae”.

A továbbiakban a három pasquillus szövegolvasatát, fordításait, s az első megközelítéshez szükségesnek ítélt jegyzeteket, történeti bevezetőt adjuk közre.*

* A pasquillusokra Monok István hívta fel figyelmünket. A német szöveg olvasatát, fordítását Ötvös Péternek, a latinét Karácsonyi Délának, Keveházi Katalinnak és Monok Istvánnak köszönjük.

LUCTUS TRANSYLUANORUM ECHO*²

Echo Vernimb mein Klage ... Sage
Gross Leidt will das Ich nicht schweige ... Zeüge
Sybenbürgen Gott thuet straffen ... entwaffen
Das bringt vns warlich grossen schmerz ... Thru loss herz
Den Aydt haben wir nicht gehalten ... Gespalten
Darum müessen wir darzue schweigen ... Leidenn
Das Creutz billich geduldig Tragen ... nichts sagen
Das machen alles vnnsere Lanndtherrn ... Euer schweren
Trëw die gemein geweschten Ist ... zu keiner frist
Den Römischen Kayser wöllen wir gern haben ... Verjagen
Er vnnsere rechter Erbherr Ist ... War Ist
Im theten wir schweren frey ... kein threw
Inn vergessenhait wir solches stelten zwar ... In ainem Jahr
Solliches ist nue der Welt bekhandt ... Euer schandt
Die straff ligt auf vns alle Tag ... Rechte Plag
Wider Gott wir gesündiget hann ... Jedermann
Der Keyser auf vnns zornig Ist ... zu der er frist
Gott wolle sich doch Erbarmen ... den Armen
Teglich die Kriegs leüth vns plagen ... schlagen
Vor dem maul sie vns das Prodt weegreissen ... mit schmeissen
Im Lanndt überall Ist theure Zeit ... Alberaith
Was sollen wir hoffen wir Türgeschen ... Peutschen
Solliches hat geffundt die Obrigkeit ... grosses Leydt
Hin vnd wider thuet man vns Jagen ... schlagen
Das vnnsere Alles haben sie genomben ... bekhomen
Bej Innen man khein Gnade findt ... plagen geschindt
Vnnsere Weiber nemen sie in der nacht ... mit macht
Bloss sindt wir vnnd vnnsere Weiber ... Leider
Das bringt vns doch grossen schmerzen ... Vnthreuen herzen
Kainer kann bleiben in seinem hauss ... Nur hinaus
Vnnsere Rösslein sie alzeit Jagen ... mit schlagen
Jederman thuet vnns nur schaffen ... mit waffen
Was will nun darauss werden ... Verderben
Diss Verursacht Alles die Vnbestendigkeit ... grosses Laidt
Vnrechten Aydt straffet doch Gott ... früe vnd spüt
Dess Kayser hertz Gott zu vns wendt ... Behendt
Im seindt wir doch gantz Vnrecht ... Vnthreue Knecht
Vnnsere Mishandlung wir bestehan ... Verlhorne Sohn
Diss soll vns Ja ain Witzung sein ... Gross vnd Klein
Durch schaden würdt man oft Klueg ... nit genueg
Den Römischen Kayser wollen wir Ehren ... Sigismund gern
Er neme vnns vnnter die fliegl sein ... Verlohrne Kaichlen

* Az átírás betűhív, csak az y-ról hagytuk le minden esetben a kettő pontot.

Gross Ist doch Vnnsrer Misshandlung ... übertretung
 In disem Enndt hülf vns doch ... Auss dem Joch
 Die vber Trettung genedig Schenckh ... mit gedenckh
 Threw wollen wir hinfüren sein ... Vnder hundert Ain
 Echo das Ist mein Klage ... Weiter sage
 Bekhombt Auch fridt dises Lanndt ... Vnbekhanndt
 Dan wir gantz aussgesogen seindt ... Vnnutze Kündt
 Würdt auch helffen der Kayser guet ... Wirckhlich genug
 Wirt Er abwenden sein Vngenadt ... Kain Zweifl hab
 Vnnsrer herr wirdt nue bestindig sein ... Gott weiss Allein
 Mein Echo Ich wider verraisen soll ... Gehab dich woll
 Ade Ich Ziehe nue fort Allgemach ... Bedenckh dich sach

/fordítás:/

AZ ERDÉLYIEK GYÁSZÁNAK VISSZHANGJA

Echo, hallgasd meg panaszomat ... mondd
 Nagy szenvedés akarja, hogy ne hallgassak ... mond tehát
 Erdélyt Isten bünteti ... védtelenné teszi
 S ez nekünk igazán nagy fájdalmat okoz ... hűtlen szív
 Az esküt nem tartottuk be ... meghasadva
 Ezért kell mindehhez hallgatnunk ... szenvedni
 S a keresztet méltán viselnünk ... semmit sem szólni
 Mindezt uraink teszik ... a nektek esküdtek
 Az alattvalók hűségesek voltak ... korlátlan ideig
 A római császárt szívesen szolgálnánk ... elűzni
 Ő jogos uralkodónk ... igaz
 Neki önként hódolnánk ... nincs hűség
 Régente ilyet mondtunk legalábbis ... egy éve sem
 Ez a világ előtt immár ismert ... a ti szégyenetek
 Mindennapos a büntetés rajtunk ... jogos a kín
 Isten ellen vétkeztünk ... mindenki
 A császár megdühödött ránk ... s nyomorulttá tesz
 Könyörüljön meg Isten ... a szegényeken
 A katonák naponta kínoznak bennünket ... ütnek
 Szájunk elől a kenyert elveszik ... veréssel
 Az országban mindenütt nehéz idők járnak ... immár mindenhol
 Mit remélhetünk mi, törökösök ... korbácsot
 A hatalom okozta mindezt ... nagy fájdalom
 Ide-oda ütnek bennünket ... ütnek
 A micinket mind elvették ... s megkapták
 Náluk nem lehet kegyelmet találni ... gyötrelmes kínzás

Asszonyainkat éjszaka elrabolják ... erőszakkal
Védtelenek vagyunk asszonyainkkal együtt ... sajnálatos
S ez nagy fájdalmat hoz nekünk ... hűtleneknek
Lovainkra mindenkor vadásznak ... ütésekkel
Mindenki csak bírni akar bennünket ... fegyverrel
Mi lesz ebből vajon? ... pusztulás
Mindezt az állhatatlanság okozza ... nagy szenvedés
A hűtlen esküt Isten megbünteti ... előbb vagy utóbb
A császár szívét Isten felénk fordítja ... amint lehet
Ám egészen igaztalanok vagyunk hozzá ... hűtlen szolgák
Elkövettük tévedéseinket ... tékozló fiú
Ez számunkra csak tanulásig lehet ... kicsinek s nagynak
A kárából tanul az ember ... nem eléggé
A római császárt akarjuk tisztelni ... Zsigmondot szívesen
Venne ő bennünket szárnyai alá ... eltévedt kis jószágot
Nagy a mi tévedésünk ... áttérés
Ebben a szükségben segíts rajtunk ... szabadíts meg az igától
Az áttérést kegyesen segítsd ... emlékezve viszont
Hűen akarunk hozzád vezetetni ... a többi közt mind
Echo, ez az én panaszom ... mondd tovább
Kap békét ez az ország még? ... lehetetlen
Hiszen egészen kifosztottak vagyunk ... haszontalanok
A császár is segít rajtunk ... valóban eléggé
Kegyerbe is visszakerülünk talán ... nincs kétségem
Urunk immár állhatatos lesz ... Isten tudja egyedül
Echom, ismét el kell utaznom ... légy jó egészségben
Isten veled, lassacskán már elmegyek ... emlékezz jól a dologra

PASQUILLUS CORONAE REPERTUS

Transyluania

Quis dabit capiti meo aquam et oculis mei fontes lachrymarum, et plorabit dies ac noctes deformitatem meam.

Romanorum Imperator

Transyluania, Transyluania, quoties uolui te congregare ut Galina pullulos suos tu autem non uisisti.

Michael Weijuoda

Crabra(!)* tua perjuria ultus est per me DEUS, perjurium enim sequitur poena diuina, Exitium Humanumque dedecus.

Sigismundus Bathori

Ego uero egenus exul et pauper factus sum.

Magnates Transyluaniae

Juuenile Consilium

Dominandi Studium

Proprium Comandum(!)**

Fortunae et honoris nostri exitium

Nobilis

Amoue a me plagas tuas, a castigationes(!)*** enim manus tuae ego defeci.

Kornis

Circumdede runt me Anxietates, tribulationem et do(lo)rem inueni.

Aula Waiuodae

Omnino neruo belli pecunia opus est sine qua nichil recti geri potest.

Stephanus Cháky

Viriliter agite et confortetur Cor uestrum omnes qui speratis in Sigismundum.

Eppiscopus Napragij

Camelus dum affetaret cornua etiam aures amisit.

Ciuitates

Res turbidae et periculosae consilium remediumque non flectus appetunt.

Communis Plebs

Optimae(!)**** Imperator ne reminiscaris delicta nostra neque Vindictam summas de perfidijs nostris.

* Helyesen: Crebra

** Helyesen: conandum

*** Helyesen: castigatione

**** Helyesen: Optime

Saxones

Tum denique homines nostra intelligimus bona, cum quae in potestate habuimus, ea amisimus.

Walachij

Desiderio desideravi anno hoc Pascha manducare nobiscum.

Moyses Zekellij

Fiscus instar lienis est, quo crescente reliquorum actus tabescunt.

Michael Waijuoda

Sic uolo sic Jubeo stat pro ratione Voluntas.

Germani

Nullum uiolentum Imperium est diutur(n)um.

Pauperes

Cum nimium emungunt, eliciunt sanguinem: Exurgat Imperator, et dissipentur inimici eius.

Ex Alba Julia in Transyluania 20. Aprilis.

Hac hora offeruntur noua: decemb(!)* Millia Tartarorum 13 possessiones Siculorum igne in nihilum redegeisse. Inhabitatores uero, Imo et Infantulos miserrime trucidatos esse. Propterea Waiuoda itinarj(!)** se accingit, futura die Saturni certo suos mouebit exercitus, uero Coronam uersus processit. Sigismundus facesset nobis adhuc negotium, adsunt illi Poloni, Tartarij, Moldauj, clam affectatur(?) et amatur a Transyluanis.

* Helyesen: Decem
** Helyesen: itinerj

/fordítás:/

BRASSÓI PASQUILLUS

Erdély

Ki ad majd szegény fejemnek vizet, szememnek a könnyek
forrását, ki fogja éjjel-nappal siratni rútságomat.³

A császár

Ó Erdély, Erdély, hányszor akartalak téged egybefogni,
mint tyúk a kicsibéit, de te nem akartad.⁴

Mihály vajda

Sok jogtalanságodat Isten általam bosszulta meg, mert
a jogtalanságot követi Isten büntetése, az ember veszedelme
és megszegyenülése.

Báthory Zsigmond

Én pedig földönfutó, számkivetett és szegény lettem.⁵

Erdély főurai

Ifjonti meggondolatlanság
Uralkodásvágy
Önérdék hajhászása
Sorsunk és becsületünk romlása

Köznemes

Vedd el rólam ostorodat, mert kezed fenytékétől
megfogyatkozom.⁶

Komis⁷

Körülvettek engem a szorongattatások, sanyargattatást
és fájdalmat találtam.⁸

A vajda udvara

Egyszóval pénzre – a háború mozgatóerejére – van szükség, mert nélküle semmi
jót nem lehet intézni.⁹

Csáky István¹⁰

Férfi módra cselekedjete, erősítsétek meg szíveteket
mind, akik Zsigmondban bíztok.¹¹

Náprágy püspök¹²

A teve midőn arra törekedett, hogy szarvai legyenek,
füleit is elveszítette.¹³

A városok

A zavaros és veszélyes helyzetek megfontoltságot és orvoslást kívánnak, nem pedig siránkozást.

A köznép

Ó jószágos császár! Felejtsd el bűneinket, s hűtlenségünket ne bosszuld meg.¹⁴

A szászok

Mi emberek, akkor érjük fel ésszel javainkat, amelyekkel rendelkezünk, amikor elveszítettük őket.

Románok

Hón óhajtottam, hogy ezen a Húsvéton velünk egyetek.¹⁵

*Székely Mózes*¹⁶

A fiskus olyan, mint a lép: növekedésével a többi szerv elsorvad.¹⁷

Mihály vajda

Ha az így akarom, így parancsolom elv érvényesül, akkor az akarat lép a józan ész helyébe.¹⁸

Németek

Az erőszakos hatalom nem lehet hosszú életű.¹⁹

Szegények

Erős orrfúvás orrvérzést idéz elő: felkél az Isten, és szétfutnak ellenségei.²⁰

Gyulafehérvárról, Erdélyből, április 20-án.

Ebben az órában új hírek jöttek: tízezer tatár 13 székely falut felégetett, a lakosokat pedig a csecsemőkkel együtt kegyetlenül felkoncolták. Emiatt a vajda útra készül, jövő szombaton megindítja seregét; ténylegesen Brassó felé halad. Zsigmond még fog nehézséget okozni nekünk, vannak vele lengyelek, tatárok és moldvaiak; titokban az erdélyiek is kedvelik és szeretik.²¹

Megjegyzések e két pasquillus kapcsán:

A XVI. század végi, XVII. század eleji Erdély megpróbáltatásait mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy rövid idő alatt – 1599 márciusától 1601 augusztusáig – négyszer hódolt be, mind a négyszer másnak.

Amikor 1599 márciusában Báthory Zsigmond harmadszor is lemondott – ezúttal unokafivére, Báthory András lengyel bíboros javára – akkor már hiába ment a békét óhajtó levél az új fejedelemhez: „ne legyen háború nagyságod és az mi kegyelmes uronk (Rudolf megj. N. N.) között, sok keresztény vérontás, földönknek elpusztulása ne következék.”²² Ugyanis a Báthoryak uralma több szempontból is nem kívánatosnak mondatott.

Az első és a legfőbb szempont Rudolfé, a Habsburg császáré. Ő már a Báthory Zsigmonddal kötött szerződés óta magáénak tudhatta Erdélyt, de Zsigmond újra és újra keresztül húzta számításait visszatéréseivel.²³ Rudolfnak szüksége volt Erdélyre, hiszen a 15 éves háborúban fontos hadszíntérnek és felvonulási területnek számított az ország.

A második Havasalföld uralkodójáé, Mihály vajdáé. Báthory András trónra jutásával Erdély lengyel befolyás alá kerülhetett volna, mert a fejedelem nem kis mértékben Zamoyski, lengyel kancellár biztatására vállalta el az ország vezetését. Viszont Lengyelország és Havasalföld kapcsolata igen rossz volt, s Havasalföld ezzel a lépéssel két tűz közé került, mert a másik oldalról a török szorongatta. A kiút Mihály vajda számára a meglepetésszerű támadás lehetett.

Mihály vajda és Rudolf császár hamar egymásra találtak, érdekeik is egyek voltak: Báthory András kiűzése Erdélyből, s az ország megszerzése. A történetíró szavaival: Mihály „azon kezdte törni a fejét, hogy tudná az erdélyieket fennhatósága alá hajtani és a Rudolf császárral előzőleg kötött és esküvel szentesített megállapodások vállalására még akaratauk ellen is kényszeríteni.”²⁴

Végül a harmadik álláspont a székelyeké, akik előtt a Báthory-név annyira gyűlöletessé vált,²⁵ hogy habozás nélkül Mihály vajda mellé álltak, mikor ő Erdély elfoglalására indult. S ez nem kis haderőt vont el Erdélyből.

A döntő összecsapásra 1599. október 28-án Sellemberknél került sor, Mihály vajda – Rudolf bölintására, de katonái nélkül – legyőzte Báthory András seregeit, s a menekülő fejedelmet pedig megölték a székelyek.

November 1-jén a vajda diadalittasan bevonult Gyulafehérvárra. Szamosközy István szerint Mihály vajda azzal indokolta Erdély elfoglalását, hogy ő csak a római császár hűségére akarta visszahajtani a népet, akitől „minden isteni és emberi jogot tiporva elpártoltak.” Ugyanakkor magát „a császár helytartója és főkapitánya” titulussal illeti, s Forgách Zsigmond leveléből az is kiderül, hogy „napról-napra feljebb néz”.²⁶ Vagyis igyekszik elfelejteni, hogy ő nem mint havasalföldi vajda, hanem mint a Habsburg-császár hűbérese birokolja Erdélyt.

Erdély pedig tehetetlenül szemlélte a pusztítást, amit Mihály katonái, illetve a közben Rudolf utasítására megérkezett Giorgio Basta – felső-magyarországi főkapitány – zsoldosai véghez vittek.

S mit tett a három nemzet?

A székelyek továbbra is biztos támaszai maradtak a vajdának, aki több szabadságlevélben biztosította jogaikat. S ezekért a jogokért az ország más részéről is szöktek jobbágyok a seregébe. A szászok általában császárpártiak voltak, s Mihálynak, mint Rudolf császár akarata teljesítőjének, olyan gyorsan behódoltak, hogy felmerült a gyanú: a szászok hívták be Erdélybe Mihály vajdát. A későbbiekben nekik is meggyűlt a bajuk vele, olyan magas adót vetett ki városaikra.²⁷

Tehát az idő múlásával az erdélyi társadalom egyre egységesebb lett a vajda megítélésében: a cél, hogy minél előbb megszabaduljanak tőle. Így a neki tett hűségeskü is látszólagos volt csupán. A főnemesek közül sokan vállaltak tanácsúri szerepet udvarában: így az a Kornis Gáspár, akit kortársai árulónak tartottak, hogy ő biztatta Mihály vajdát Erdély lerohanására. Kornis buzgó királpárti volt, s ahogy Mihály kezdett a Rudolf követelte vonaltól eltérni, úgy vesztette el ő is a bizalmát a vajdában.

Náprágy Demeter gyulafehérvári bevonulásakor elsőként üdvözölte a vajdát, ő látta el továbbra is a kancellária vezetését, de még Mihály uralkodása alatt visszavonult.

Érdekes eset volt Székely Mózesé. A sellemberki csatában az egyik legvitézesebb vezére Báthory Andrásnak; Mihály hatalomra kerülésekor a vajda hadügyeiben töltött fontos szerepet: például ő a vezetője a moldvai hadjáratnak. Innen az első adandó alkalommal Lengyelországba szökött, s felajánlotta szolgálatait Báthory Zsigmondnak. Tehát nem csoda, hogy a vajda nem bízott a főurakban, bár ez kölcsönös volt. Mindez odáig vezetett, hogy az a Csáky István állt a Mihály elleni nemesi felkelés élére, akit a vajda előzőleg az erdélyi hadak főgenerálisává tett meg, s mellé negyven falut adott. A köznemesség Mihály-ellenes hangulatát a következő levélrészlet híven megvilágítja: „míg Báthory Zsigmond a töröktől el nem pártolt, életök rózsás keretben folyt, boldogságuk végtelen volt, most ellenben a végső romlásba jutottak, melyből sohasem remélik, hogy kigázoljanak.”²⁸ Az is várható volt, hogy Báthory Zsigmond, aki Lengyelországban tartózkodott, nem fogja tétlenül nézni Erdély sorsát.

Közben Mihály vajdában megfogalmazódott a nagy terv: el kell foglalni Moldvát. Erre mi sem volt jobb ürügy, mint Zsigmond mozgolódása. Ezért azt az álhírt terjesztette el,²⁹ melyet Ungnád Dávid és Székely Mihály császári biztosok így közölnek a császárral: „híre jár, hogy Báthory Zsigmond 10000 emberrel becsapott volna a Székelyföldre, 13 falut felégetett...”³⁰ Tehát a vajda megindulhatott „bosszút” állni, s 1600 szeptemberére meg is szerzi Moldvát.

De ekkor már Erdélyben is tetőfokára hágott az elégedetlenség. A vajda további adókkal terhelte az országot, s a nemesek maguk közt azt beszéltek, hogy mindannyiukat meg akarja öletni. Sikerült megnyerniük Bastát, két okból is. Az egyik, hogy a Habsburg nagypolitika számára feleslegessé vált a vajda, aki nem volt hajlandó átadni Erdélyt. A másik, hogy közismert volt az az ellentét és gyűlölet Mihály és Basta között, mely mindkettőjükénél személyes hatalomvágyból fakadt.

1600. szeptember 8-án az erdélyi haderő Basta csapataival együtt győzte le a vajda seregeit. Mihály menekülése után az elűzésben egységes ellenzék megszolgált aszerint, hogy ki kit akart trónra juttatni. Az egyik párt Zsigmondot támogatta, a másik a Habsburgokat, az eredmény pedig ez lett: „Itt meg nem emlékezvén az erdélyi bolond urak némelyek: mint Csáky István, Székely Mózes s többek, mind az Istennek velek való kegyelméről, mint szabadítá meg őket a német császár segítségével által Mihály vajdától, mely német császár hűsége alá adták vala magokat, hogy addig praktikálnak, hogy ismét nagy orcátlanul elszakadának német császártól, és a németes urakat: Sennyci Pongrácot, Kornis Gáspárt, Huszár Pétert megfogták és felkiálták Báthory Zsigmondot újabb erdélyi fejedelemségre”³¹ Mindez 1601. április 3-án történt.

Furcsa fintora a történelemnek, hogy hasonló helyzetet teremtett mint 1599 őszén. Ugyanúgy egy Báthory ült a trónon, ugyanúgy nem volt rá szükség, s ugyanúgy Mihály lett az eszköz a Habsburgok kezében Báthory Zsigmond eltávolítására. Basta és a vajda együtt cselekedve 1601. augusztus 3-án Goroszlónál szétverték az erdélyi sereget. Ám Mihály vajdának sem lehettek nagyrautó tervei, mert hat nappal később Basta vallonjai a saját táborában végeztek vele.

A másik századvég:

Közleményünk alcímében az általunk valószínűsített dátum szerepel:1691. Ennek indoklása előtt lássuk a magyar nyelvű pasquillus szövegét:

FEHÉRVÁRI ÚJSÁG³²

KINICZKI:³³ Ez a gyermek tétettetett sokaknak romlására, sokaknak felmagasztaltatásokra és jelül amelynek ellene mondatik.³⁴

ERDÉLY ORSZÁGÁNAK GUBERNÁTORA:³⁵ Nem akarjuk, hogy ő uralkodjék rajtunk.

BETHLEN MIKLÓS:³⁷ Micsoda örökségünk vagyon minékünk az Işai fiában?³⁶ avagy ad-é mindeniteknek szántóföldet és szőlőket?³⁸

ERDÉLY ORSZÁGA: Nem te vagy-é Izraelnek megháborítója?³⁹

APOR ISTVÁN:⁴⁰ De micsoda gonoszt cselekedett az a gyermek?⁴¹

NALÁCZI ISTVÁN:⁴² Az ő atya tette ki Miklóst Udvarhelyszékből és ültette Gergelyt helyében.⁴³

KINCZKI: Miért gondoltad szívedben ezt a dolgot? Nem Erdély országának hazudtál, hanem a császárnak.⁴⁴

BETHLEN MIKLÓS: Amaz asszony mondá énnékem.⁴⁵

APOR ISTVÁN: Ő rontja meg tenéked fejedet.⁴⁶

FEJÉR VÁRMEGYE: Ki ereje által cselekszed ezeket?⁴⁷

BETHLEN MIKLÓS: Az apostol mondja: Amely nemzetség nem tudja a törvént, megátkoztatott.⁴⁸

SÁROSI JÁNOS:⁴⁹

GUBERNÁTOR: Vétkeztem, vért árulván el.⁵⁰

BETHLEN MIKLÓS és SÁROSI: Az ő vére legyen rajtunk.⁵¹

KERESZTESI SÁMUEL:⁵² Én szegény és szűkölködő vagyok.⁵³

BETHLEN GERGELY:⁵⁴ Én egész napon kiáltottam.⁵⁵

BETHLEN ELEK:⁵⁶ Eleinte nem volt úgy.⁵⁷

A SZÉKELYEK: Az az ember nem szűnik a fejedelem és a törvény ellen való szállástul.⁵⁸

MINDEN VÁRMEGYÉK: Jobb volt volna annak az embernek nem születni.⁵⁹

THÖKÖLYI:⁶⁰ Mennyiszer akartam egyben gyűjteni a te fiaidat, de te nem akartad.⁶¹

A SZÁSZOK: Mikor jössz el, hogy Izraelnek megadd az országot.⁶²

CZABANIUS:⁶³ Mondjad, hogy az én fiaim közül egyik üljön jobb kezed felől, a másik bal kezed felől.⁶⁴

ABSOLON:⁶⁵ Az ő poharát megisszátok ugyan, de nem ültethet sem jobbra, sem balra.⁶⁶

KÖLESÉRI:⁶⁷ Akkor akik Judaeában lésznek, szaladjanak a hegyekre.⁶⁸

GUBERNÁTOR: Nem tudjátok, micsodás lelkek legyetek.⁶⁹

BETHLEN MIKLÓS: Talám valaki a nagy urak közül is hiszen néki.⁷⁰

PEKRI LŐRINC:⁷¹ A kettő között szorongattatom.⁷²

RABUTIN GENERÁL:⁷³ Időnap előtt jöttél minket kínozni.⁷⁴

LICHTENSTEIN FEJEDELEM:⁷⁵ Gyűlölöm a Nicolaiták cselekedeteket.⁷⁶

APOR ISTVÁN: Én is gyűlölöm cselekedni.⁷⁷

SAXONIAI ELECTOR:⁷⁸ Tudatlan valék, mint a barom.⁷⁹

HEISZLER GENERAL:⁸⁰ Íme mely jó az atyafiaknak együtt lakni.⁸¹
DEÁK PÁL:⁸² Látám a sátánt mint a villámlás az égből lehullani.⁸³
CAPRARA:⁸⁴ Nem léssen az is, aki egyben gyűjtse.⁸⁵

A független erdélyi fejedelemség utolsó éveit két, egymáshoz közel álló esemény nyitotta meg. Egyrészt az 1686. évi bécsi tárgyalások, melyek eredményét több hónapos huza-vona után a Haller János vezette követség írta alá, s melyben a főbb elvek a következők voltak:

- Lipót átveszi Erdély védelmét, de az országon belüli katonaság I. Apafi Mihály fejedelem fennhatósága alatt maradt.
- a király elismeri Apafi fejedelemségét és fia utódlását, ennek halála után szabad fejedelmválasztás következik.
- a Portával kötendő békébe Lipót Erdélyt is belefoglalja.⁸⁶

Tehát 1686 nyarán még volt lehetőség arra, hogy Erdély mint szuverén fejedelemség vehessen részt a török elleni háborúban. A második fontos fordulattal – Buda visszafoglalása 1686. szept. 2. – ismét előtérbe került Erdély függetlenségének kérdése. A fejedelemség születése, viszonylagos függetlensége a hódoltsági területhez kötődött, s Buda visszafoglalásával ez utóbbi kérdőjeleződött meg.⁸⁷ A katonai beavatkozással kikényszerített balázsfalvi szerződés – 1687. okt. 27. – nem más, mint ígérek mindkét oldalról, melyek megvalósulása a mindenkori erőviszonyoktól, s a kezdeményező féltől függött. Am I. Apafinak és utódjának nem maradt más, a diplomáciai tapogatózáson kívül, mint a diktáló fél feltételeit elfogadni.

Ezzel párhuzamosan a Porta felismerte előző évi balfogását – Thököly elfogatását –, s korrigálni szeretne volna I. Apafi félreállításával. A gyulafehérvári udvarban jószágvesztésre ítélt Thököly a sikertelen külpolitikai manőverek után kész volt arra, hogy az erdélyi fejedelemséget, akár török segítséggel, megszerezze. Erre a lehetőségre I. Apafi halála után (1690. ápr. 15.) beállott hatalmi vákuumban kerülhetett sor. Erdély viszonyát a Habsburg koronához nem rendezték kielégítően, a sokat emlegetett diplomát Lipót még nem adta ki. Az erdélyi közvélemény a fiát, II. Apafi Mihályt óhajtotta a trónra, ugyanakkor Bécs éppen az ő félreállításától remélte az önálló fejedelemség megszüntetését.⁸⁸

A Porta viszont az üres fejedelmi széket továbbra is török hűbéresnek tekintette⁸⁹, s „látván, Erdély már elszakadott tőle és a némethez hajlott ... azon tanácskozók, hogy visszafoglalja Erdélyt.”⁹⁰ A szultáni kinevezés nem késett.⁹¹ A győztes zernyesti csata (1690. aug.21.) után megtartott keresztényszigeti országgyűlés (1690. szept. 15.) fejedelemmé választotta Thökölyt. Az érdekellentétek az újdonsült fejedelem és az országgyűlés között találoan bizonyítja Thököly hatalmi megalapozatlanságát.⁹²

Az országgyűlés a Portával, Thököly a Habsburgokkal való megegyezést sürgette. S bár az idő Thökölyt igazolta e kérdésben, mégis az ő hatalmi törekvései túlzottan személyi jellegűek maradtak, s az Erdély politikai viszonyait figyelembe nem vevő, számottevő, erős bázissal nem rendelkező fejedelem bukása törvényszerű volt, s *Így veszté belé Thököly az erdélyi fejedelemséget a maga tanácsurainak bolond s kevély elméjek miatt, nem fogadá meg, amit az erdélyiek javallanak vala.”⁹³

Thököly erdélyi fejedelemségével egyidőben a századvég egyik legtehetségesebb politikusa, Bethlen Miklós Bécsben egy olyan diplomatervezetet nyújtott be, mely szerint Erdély némi önállóságot élvezhet a Habsburg-birodalom keretein belül.⁹⁴ Gyors sikere Bécsben és Erdélyben több okra vezethető vissza. Bethlen megnyerte az egymással szembenálló párt a Kinsky – és a Strattmann-csoport, illetve néhány külföldi

követ (angol, holland és a brandenburgi) támogatását. Erdélyben a gyorsan visszahúzódó Thököly utáni bizonytalanság siettetette a ráérőszakolt választás zökkenőmentességét.

A Lipót által kibocsátott diploma pontjai közt szerepelt, hogy:

- meghagyja a fejedelmi és rendi önkormányzat addigi szervezetét⁹⁵
- szavatolja a bevett vallások szabad gyakorlatát
- a fizetendő adót békében 100 ezer Ft-ban, háborúban 400 ezer Ft-ban határozta meg.⁹⁶

Ezt fogadta el a fogarasi országgyűlés - 1691. jan 20. - három hónap múlva, ismét hűséget esküdve a császárnak. II. Apafi Mihály nagykorúságáig(!) választott kormányzó Bánffy György lett. Főkapitánynak Bethlen Gergelyt, kancellárnak Bethlen Miklóst, kincstárnoknak Haller Jánost nevezték ki. A diploma az erdélyi fejedelem szuverenitását nem, de az ország autonómiáját elismerte.⁹⁷ A folyamat, mely végére a Diploma Leopoldinum tette a pontot, jól jellemezhető Szilágyi Sándor szavaival: „csak tartomány volt és nem ország, csak kormányzói voltak és nem fejedelmei; de mégis megmentette régi közjogának főelveit, s ebben állott a Leopoldi hitlevél történeti fontossága.”⁹⁸

Közreadja, az utó- és előszót írta,
a jegyzeteket összeállította:

NÉMETH NOÉMI

és

FARKAS GÁBOR

Jegyzetek:

1. A pasquillusokrók bővebben: Magyar irodalom története szerk. Klaniczay Tibor II. köt. Bp. 1964.
Téglás Béla: A történeti pasquillus a magyar irodalomban Szeged 1928. Varga Imre: a nemesi pasquillus ItK 1963.
2. Bredetije: Archiv Generales du Royaume Bruxelles, Secretaire d'Etat Allemagne Num. 80. Ephemides du secretaire Jean Huart 1622-1642 fol. 275a-275b. Huart Izabella titkára volt. Iratai közt számos magyar vonatkozású is található.
3. Jer. 9,1
4. Mt. 23,37
5. Zsol. 70,6
6. Zsol. 39,11
7. Kornis Gáspár, erdélyi főnemes, 1598-1601 között tanácsúr. Volt máramarosi alispán, Huszt főkapitánya, Erdély főgenerálisa. 1601 augusztusában Mihály vajda katonái ölték meg.
8. Zsol. 116,3
9. Cicero, Philipp. 5,2,5
10. Erdélyi főnemes, 1600-1602 között tanácsúr.
11. V. Móz. 31,6
12. Náprágy Demeter, erdélyi római katolikus püspök, kancellár, 1598-1600 közöt tanácsúr. Később győri püspök, kalocsai érsek. 1612-ben halt meg.
13. Aesopustól származó közhely.
14. Tob. 3,3
15. Lk. 22,15

16. Erdélyi székely nemes. Báthory István uralkodásától kezdve fontos katonai tisztségeket töltött be. 1603 áprilisában a császár ellen fordult, májusban felvette a fejedelmi címet. 1603. július 17-én halt meg.
17. Aur. Victor: Epitome de Caesaribus 42,21
18. Juvenalis 6,223
19. Seneca Troad. 258
20. Erős orrfúvás... Péld.besz.30,33; felkél az Isten... Zsol.68,2
21. Vö. 30. jegyzettel; A pasquillus datálása ez utolsó bekezdés alapján egyértelmű: 1600.
22. Báthory István levele Fábiánházáról, 1599. március Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda története 1599-1601 Temesvár, 1893. 294.
23. Báthory Zsigmond és Rudolf császár 1597. dec. 32-án megállapodott, hogy Zsigmond önként lemond a fejedelemségről, mivel nem tudja megvédeni, utódja pedig nincs. Erdélyben egy – a Habsburgok által kijelölt – kormányzó fog uralkodni. Zsigmond ennek fejében két sziléziai hercegséget kap évi 50 ezer tallér ráadással.
24. Szamosközy István: Erdély története Bp. 1981.
25. Főleg Báthory Zsigmondot gyűlölték, aki számított rájuk a török elleni háborúban, ám az ezért kiadott szabadságlevelet visszavonta. A felháborodott székelyek szervezkedésének lett a következménye a „székely farsang”, amikor is Zsigmond katonái vérbe fojtották a lázadást 1596. februárjában. Vö. Székely felkelés 1595-1596 szerk. Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly Bukarest, 1979.
26. Szádeczky i.m. 106.
27. Portánként 3 Ft-ról 16 Ft-ra emelkedett, s a városokat pedig különböző kölcsönök adására kényszerítette. Erdély története főszerk. Köpeczi Béla I. köt. Bp. 1986. 530.
28. Ungád és Székely jelentése Barvitiushoz, Brassó, 1600. márc. 16. Szádeczky i.m. 501-503.
29. Ez az állítás, hogy álhír volt, Szádeczky Lajos véleménye, de adatokkal nincs alátámasztva. Vö. Szádeczky i.m.157.
30. Szádeczky i.m. 515-516.
31. Boros Tamás emlékirata: A Báthoryak kora vál., jegyz. Sebes Katalin Bp. 1982. 271-272.
32. Eredeti: a nagyszombati Brukenthal-múzeumban, Benigni-gyűjtemény, 4. sz. fiók. Másolata: Szádeczky Béla hagyatéka, ismeretlen kézírással, JATE Központi Könyvtár MS 53/3
33. Franz Ulrich Kinsky (1634-1699), cseh főkancellár, 1689-től az osztrák ügyek irányítója
34. Lk.2,34
35. Bánffy György (1660-1708), az 1674-ben kivégzett Bánffy Dénes tanácsos fia, 1687-1690 között tanácsúr, majd 1691-1708 gubernátor.
36. Lk. 19,14
37. Bethlen János történetíró, kancellár fia (1642-1716), 1667-1676 között Udvarhelyszék kapitánya, belekeveredik a Béli Pál-féle összeesküvésbe vö. 43. sz. jegyzettel. 1689-1690 tanácsúr, 1691-től kancellár.
38. Micsoda örökségünk... 1 Kir. 12,16 ád-é mindeniteknek... Jer. 32,15
39. 1 Kir. 17,17
40. A bécsi udvartól támogatott katolikus ellenzék vezetője (1638-1704) Bethlen Miklós ellenfele, részt vett a Béli-féle mozgalomban vö. 43. sz. jegyzettel, de elárulja társait a fejedelemnek. 1685-1690 közt a Deputatio tagja, 1686-tól Csíkszék főkapitánya, 1690 után a kincstári jövedelmek bérlője.
41. Lk. 23,22
42. Az Apafi-kor egyik legnagyobb (Teleki mellett), de nem igen kedvelt személyisége (megh. 1702-ben), 1661-től Apafi híve, főudvarmestere, kegyence. 1677-1690 tanácsúr, 1678-tól dévai főkapitány.
43. Teleki 1674-ben éppen Béli Pállal ligát alakítva állította félre Bánffy Dénest, akinek – nem utolsósorban – birtokaira is fáj a foga. 1676-ban már Bélivel csap össze a hatalomért, az összeesküvést leleplezve Bethlen Miklóst és Béli Fogaras várába záratta. Bethlen Miklós helyére Bethlen Gergely (ld. 54. sz. jegyzet) került.
44. Ap. Csel. 5,4
45. Valószínűleg Bornemissza Annáról, I. Apafi Mihály feleségéről van szó.
46. I. Móz.3,15
47. Ap. Csel. 4,7
48. Ján. 7,49
49. Gyulafehérvár főjegyzője (megh. 1703-ban), 1683-1687 portai küldött, 1691-ben ítélőmester, majd Erdély főcommissáriusa, a Gubernium tanácsosa.
50. Mt. 27,4
51. Mt. 27,25

52. II. Apafi Mihály gyámja (megh.1704-ben), 1685-1690 között a Deputatio tagja, majd guberniumi tanácsos és tartományi hadbiztos, 1691-től főcommissarius.
53. Zsol. 109,22
54. Bethlen Ferenc főudvarmester fia, 1676-ban Udvarhelyszék főkapitánya lett, 1678-ban ő vezette a fejedelmi sereget Béli ellen. 1678-1690 között tanácsúr, 1691-től főkapitány. A töröktől való elszakadás ellen volt „inkább megöletné magát, mintsem a portának adott hitét megszegje”. Cserei Mihály: Erdély története. Kiad. Bánkúti Imre Bp. 1983. 208. Kisebbségi leányát II. Apafi Mihály vette feleségül. Bethlen Miklóssal való viszonyának jellemzésére a legjobb példa: „Bethlen Gergely a tanácsban, mondván nékem: Ha kegyelmed lenne gubernátor, bizony az országból is kimennék.” Bethlen Miklós Önéletírása. Kiad. Windisch Éva. Bp. 1955. II. köt. 6.
55. Zsol. 85,3 vö. Zsol. 87,10
56. Bethlen Ferenc fia, Bethlen Gergely testvére /1643-1696/, 1678-ban a Béli-féle összeesküvés után Belső-Szolnok megye főispánja, 1680-1690 között tanácsúr, az országgyűlés elnöke.
57. Mt. 19,8
58. Ap. Csel. 6,13
59. Mrk. 14,21
60. Felvidéki lutheránus nagybirtokos család sarja /1643-1696/, 1690-ben rövid ideig fejedelem Erdélyben.
61. Lk. 13,34 vö. t. 23,37
62. Ap. Csel. 1,6
63. Szász János v. Sachs von Hartaneck /1663-1703/, Zabanius Izsák szász püspök fia, a Gubernium alatt gyors karriert futott be, szebeni királybíró lett. Csak a szász érdekeket tekintő politikája, törvénytelen tettei, zsarnokoskodása, sőt bűncselekményei általánosan gyűlöltté tették Erdélyben. Bethlen Miklós egyik legkeményebb ellenfele a guberniumi években
64. Mt. 20,21
65. Absolon Dániel /1640 k.-1701 k./, diplomata, Thököly híve, Munkács átadása után császári szolgálatba lépett, s Erdélyben működött Carafa mellett.
66. Mt. 20,23
67. Köleséri Sámuel /1663-1732/, neves Erdélyi orvos és tudós, Nagyszébenben élt.
68. Mt. 24,16
69. Lk. 9,55
70. Ján. 7,48
71. Mostohaatyja, Bethlen János kancellár nevelte, Fehér megye főispánja, udvarhelyszéki főkapitány. Előzőleg Thököly híve, 1686-ban birtokait elkobozzák, 1689-ben katolizált és a Habsburg-párthoz csatlakozott, 1693-ban erdélyi generális lett.
72. Fil. 1,23
73. Rabutin de Bussy /1642-1717/, francia származású császári tábornagy, 1696-1708 között Erdélykatonai parancsnoka.
74. Mt. 8,29
75. Császári tábornok /1656-1712/
76. Jel. 2,6
77. Jel. 2,6
78. III. János György /1680-1691/, szász választófejedelem, részt vett Bécs felmentésében és Buda ostromában.
79. Zsol. 73,22-23
80. Heister Donatus de Heitersheim /megh. 1696-ban/, császári tábornok, 1690-ben Thököly fogságába esik a zernyesti csatában, Zrínyi Ilonáért kicserélik.
81. Zsol. 133,1
82. Feltehetőleg azonos a Zemplén megyei nemessel, aki a császári seregben ezredesként szolgált.
83. Lk. 10,18
84. Császári tábornok
85. Jer. 9,22
86. Erdélyi Országgyűlési Emlékek XX. köt. /továbbiakban: EOE XX./ szerk. Szilágyi Sándor Bp. 1897.
87. Szádeczky Béla Erdély visszacsatolásának története. Erdélyi Múzeum 1901. vö. Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar Történet IV. köt. Bp. 1935. 229-230.

88. Porst Kálmán: Erdély fejedelemség önállósága megszűnésének oka és következményei Kiskunfélegyháza 1901. vő. A magyar nemzet története VII. köt. szerk. Szilágyi Sándor Bp. 1898.485.
89. A magyar nemzet története VII. köt. szerk. Szilágyi Sándor Bp. 1898. 485.
90. Cserei i.m. 220. ...
91. Karácson Imre: A Porta rendeletei Thökölynek az erdélyi fejedelemségbe való beiktatására. Századok 1908. A porta indoklása Thököly kinevezésére: "mert rokonságban van Bethlen Gáborral."
92. Bethlen Miklós i. m. 402. "azt én jól láttam, hogy avval a kis zernyesti harccal *nondum est decisum* /még nincs végleges döntés/"
93. Cserei i. m. 236.
94. Bethlen Miklós i. m. 402. "és féltem attól, hogy az egész ország Tököli mellé áll, és azután a német ismét feljülfordul, *jura belli et victoris aget in sacra aequae ac profana* /a háború és a győztes jogán jár majd el mind egyházi, mind világi dolgokban/."
95. Pontosabban: megerősíti a szokásjogokat, tanácsot, kormányzékot, a királyi táblát, a törvényszékot ill. a hivatalba csak erdélyiek alkalmazhatók.
96. EOE XX. 70.
97. Erdély története szerk. Köpeczi Béla II. köt. Bp. 1987. 882.
98. EOE XX. 70.